

ZİYA GÖKALP VE ABDULLAH TUKAY'IN FOLKLORLA İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Gülhan ATNUR*

Özet

19-20. yüzyıllarda ortaya çıkan fikir hareketleri, toplumların kendi kültürlerine yönelmesini sağlamıştır. Birçok yazar; bulunduğu toplumun nasıl olması gerektiğine dair fikirlerini, ait olduğu toplumun halk kültürü ürünlerini kullanarak anlatma gayesi gütmüştür. Bizde Ziya Gökalp, İdil-Ural bölgesinde ise Tatar şair Abdullah Tukay bu gayeye hizmet eden ediplerendir.

Bu bildiri Ziya Gökalp ve Abdullah Tukay'ın halk bilimi ürünlerinin derlenmesi ve incelenmesine yaptıkları katkı ile şiirlerinde halk bilimi unsurlarına yer verme ve millî edebiyat oluşturma çabalarından bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Ziya Gökalp, Abdullah Tukay, halk bilimi, mit, masal, destan.

Studies of Ziya Gökalp and Abdullah Tukay Related to Folklore

Abstract

Movements of thought emerged in 19-20th centuries help societies canalize to their own cultures. Many authors aimed to explain their thoughts on "how shoul his society be?" by making use of the products of his popular culture. In our region Ziya Gökalp and in the Idil-Ural region Tatar poet Abdullah Tukay are those of literary men who served for this goal.

This paper will be about the contributions of Ziya Gökalp and Abdullah Tukay on the miscellany of the products of folklore, elements of folklore in their poems, and their endeavor to form a national literature.

Key words: Ziya Gökalp, Abdullah Tukay, folklore, myth, folk tale, epepe.

Giriş

Sözlü kültür ile yazılı kültür arasında sürekli bir alışveriş vardır. Fakat bazı dönemlerde yazar ve şairlerin sözlü kültüre daha çok yöneldikleri görülmektedir. 19.

* Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar geçen süreçte de böyle bir durum söz konusudur. Bu dönemde iki Türk coğrafyasında halk biliminin toplum üzerindeki etkisini, millileşmeye ve millî edebiyata katkısını fark edip yazılı kültüre yansıtan iki şahsiyet bulunmaktadır: Ziya Gökalp (23 Mart 1876-25 Ekim 1924) ve Abdullah Tukay (14 Nisan 1886- 2 Nisan 1913).

Şiiri ideolojisinin bir aracı olarak gören sosyolog Ziya Gökalp ile şair Tukay arasındaki ortak yönlerden ilki kullandıkları temalardır. Millet, milliyetçilik, millî edebiyatın oluşturulması, kadınların toplumda sahip olmaları gereken roller, çocukların ve gençleri eğitilmesi vs. bu temalardan bazılarıdır.

Ziya Gökalp, didaktik şiirler yazmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde yaşayan şair, fikirlerini manzum veya mensur eserlerle dile getirmeyi tercih etmiştir. Şiiri halkı aydınlatma ve eğitmenin bir aracı olarak gördüğünü *Yeni Hayat* adlı şiir kitabında “Şuûr devrinde şiir susar, şiir devrinde şuûr seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, gâlibâ birinci devreye aittir.” (Tansel 1989: 97) sözleriyle açıklamaktadır. Türkçü kimliğiyle tanınan Ziya Gökalp, Türkçülüğü, “Türk milletini yükseltmek” (Ziya Gökalp 2007: 181) olarak tarif eder; lisan, edebiyat, ahlak, hukuk, din vb. alanlarda Türkçülüğün programını açıklar ve bunlar hakkında bilgi verir. Onun Türk kavramıyla yalnız Türkiye’yi değil bütün Türklüğü kastettiğini “Kavm” adlı şiirinde görmek mümkündür:

*Dediler, kavminin bir adı var mı?
Adı bir değil çok, bu da bir ‘ar mı?..*

*Türkiye devletim, Türklük milletim;
Cinsinin çokluğu Türk’e zarar mı? (Tansel 1989:110)*

Ziya Gökalp’la aynı dönemde yaşayan Abdullah Tukay da İdil-Ural bölgesinde Tatar kültürüne yaklaşımı ve şiirleriyle ön plana çıkan bir şahsiyettir. Onun amacı; milletinin ilerlemesi, hürriyetine kavuşması, genç neslin iyi yetiştirilmesi, dinin cahil mollaların kontrolünden çıkarılmasıdır. Bunun için de sık sık atalarının dilinden öğrendiği halk bilimine müracaat eder.

Tukay, millet kavramı konusunda Ziya Gökalp’tan farklı düşünmektedir. Ondaki millet kavramı ‘Tatar’ı işaret etmektedir. Nitekim “Bir Tatar Şağıryınıñ Süzleri” adlı şiirindeki,

*Cırlap toram, torgan cirim tar bulsa da,
Kurkmıym, söygen halkım bu **tatar** bulsa da;
Kükrek birip karşı toram, miña millet
Hezirgi kön multuk-uk atar bulsa da.¹ (Tukay 2011a: 189)*

mısraları bu düşünceyi desteklemektedir.

1 Cırlarım (türkü söylerim) durduğum yer dar olsa da,
Korkmam, sevdiğim halkım bu Tatar olsa da;
Göğüs verip karşı dururum, işte millet
Şimdiki zamanda tüfek-ok atar olsa da.

Tukay,

*Cömle fikrim kiçe-köndiz, sizge gait milletim;
Sıyhettiñdir sıyhhetim hem gıylletıñdir gıylletim.*

*Sen mökaddes, muhterem gıyndimde varlık nerseden;
Satzmam bu kyainate milletim, milliyetim.² (Tukay 2011a: 127)*

sözleriyle Tatar halkının geleceğine verdiği önemi vurgularken şiirin devamında bu konuyla ilgili mücadelesini de dile getirmiştir:

*Ülmesin ülse de, nami gacizim fevt itmesin;
Ketmesin buşa benim cehdim ve meşguliyetim.³ (Tukay 2011a: 127)*

Dünyadaki en güzel şeyin millete hizmet etmek olduğunu ise “Lezzet ve Tem Nersede?” adlı şiirinde geçen şu beyitle anlatır:

*Tik fakat milletke hizmetke mehebbet bende bar,-
Bençe, bunda yem de bar, lezzet te bardır, tem de bar!⁴ (Tukay 2011: 175)*

Ziya Gökalp ve Tukay’ı birbirlerine yakınlaştıran en önemli nokta *millî edebiyatın halk edebiyatına dayanması* gereğine dair kanaatleridir. İkisi de bu yolda mücadele etmiş, şiirleriyle gençlere ve çocuklara ulaşmayı arzulamışlardır.

Bu iki şairin halk bilimiyle ilgili görüşlerini şu başlıklarda incelemek mümkündür:

1. Halk bilimi malzemesini tanımlama, derleme ve yayımlama

Türkiye’de halk bilimi kavramını ele alan ilk kişilerden biri olan Ziya Gökalp, *Halka Doğru* dergisinin 23 Temmuz 1329 (1913) yılı 14. sayısında “Halk Medeniyeti-I Başlangıç” adlı makalesinde şu ifadelere yer vermiştir:

“Her kavmin iki medeniyeti var: Resmî medeniyet, halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetlerinden bahseden bir ilm olan “içtimaiyat”ın halk medeniyetini tetkik eden bir şubesi de olmak gerek.”

“İşte kaideleri yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu ananevî medeniyeti mütalâa eden ilme “halkiyat” adı verilir.” (Gökalp 1329: 107)

Bu makalesinde “halkiyat” olarak adlandırdığı bilimi, “halk teşkilâtı, halk felsefesi, halk ahlâkiyâtı, halk hukukiyâtı, halk bediiyâtı, halk lisâniyâtı, halk iktisadiyâtı,

2 Bütün fikrim gece-gündüz size ait milletim;
Sıhhatindir sıhhatim hem illetindir illetim.
Sen mukaddes, muhterem indimde var olan her şeyden;
Satmam bu kâinata milletim, milliyetim.

3 Ölmesin ölsem de nam-ı acizim fevt etmesin;
Gitmesin boşa benim cehdim ve meşguliyetim.

4 Tek fakat millete hizmete muhabbet bende var,-
Bana göre, bunda güzellik de var, lezzet de var, tat da var!

halk kavmiyâtı” başlıkları altında sıralayan Ziya Gökalp, bunlarla ilgili bilgiyi de *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında ayrıntılı olarak anlatır. (Gökalp 1329: 177-178; 1999).

Ziya Gökalp, derlemenin nasıl yapılması gerektiğine dair düşüncelerini *ise Küçük Mecmua*'nın 17. sayısında 1338'de (1922) neşredilen “Usullere Dâir-Halkiyât: I-Masallar” adlı yazısında kaleme almış, masal anasının kim olduğu, masalın nasıl derlenmesi gerektiği, kaynak şahısla ilgili bilgilerin kaydı gibi birçok önemli konuda bilgi vermiştir.

Yine aynı dönemde ‘güzide’ olarak nitelendirdiği aydınların millî kültürü bilmediklerinden, halkta da medeniyetin olmadığından bahsettikten sonra ‘millileşmek’ için halka doğru gitmek gerektiğini, Puşkin, Petrark, Jean Jacques Rousseau, Goethe, Schiller gibi şairlerin halktan aldıkları feyizler sayesinde sanat dâhileri olduğunu belirtir.

Ziya Gökalp halk bilimiyle ilgili iki yönde eser vermiştir: Bunlardan ilki bir sosyolog olması dolayısıyladır. Diğeri de halk bilimi ürünlerinden yola çıkarak yeni eserler ortaya koymadır. Ziya Gökalp'ın eserlerinde ilk dönemlerden itibaren Türklerin töresi, gelenekleri, atasözleri, mitik unsurlar (kozmozoni vb.) ve destanlara, ayrıca ağızlardaki ve eski Türkçedeki kelimelere yer vermesi, onun sosyoloji araştırmalarında halk edebiyatını birinci derecede kaynak olarak kullandığını göstermektedir. (Filizok 1991: 55)

Şiirlerinde halk bilimi ürünlerine özellikle yer veren Ziya Gökalp gibi Abdullah Tukay da folklorun milletler üzerindeki etkisini fark etmiştir. Tukay, sadece folklorik öge barındıran şiirler söylememiş, tıpkı Ziya Gökalp gibi halk edebiyatıyla ilgili düşüncelerini bir makalede dile getirmiştir. Tukay, bu düşüncesini şöyle ifade eder: “Hiç şüphesiz, halk şiirleri, bizim istikbaldeki edebiyatımızın esasını teşkil edecektir. Rusların Puşkin ve Kolstov gibi en büyük şairleri, halk şiirlerini taklit ederek şiirler yazdılar. Söz konusu şiirler his, mana ve tasvir bakımından halkın hoşlanacağı ölçü ve şekillerde kaleme alındığı için, gönüllere pek derin tesir etmiştir.” (Özkan 1992: 30)

Millî bir edebiyata ulaşmanın yolunun halk edebiyatından geçtiğini düşünen (Özkan 1992: 30-31) Tukay'ın halk bilimiyle ilgili Ziya Gökalp'tan farklı bir yönü daha vardır; icra. Reşit Yagferov, Tukay'ın arkadaşlarına ait hatıralardan yola çıkarak onun, medresede okuduğu dönemde birçok masal, efsane ve cır (türkü) bildiğini, hatta bunları icra etmede çok kabiliyetli olduğunu belirtir. (Yagferov 1997: 121-122) Tukay'ın ‘çiçen’ ve ‘cırıcı’ diye adlandırılması da bu özelliklere dayanmaktadır. (Yagferov 1997: 121-122)

Tukay da Ziya Gökalp gibi bir derlemecidir. İştittiği veya hatırladığı “Tefkilev”, “Aşkazar”, “Sak-Sok”, “Kasımski İbray”, “Ciznekey”, “Başmak” cır ve beyitlerinin hikâyesini yayımlayan Tukay, aslında cırların tarihi ve kaynaklarıyla ilgili daha ayrıntılı araştırma yapmak istemektedir. (Özkan 2006: 173-176) Ancak sadece 1910'da *Halk Moñnarı* adlı eserinde 69 cır yayımlamış, onların spesifik özellikleriyle, estetik unsurlarını izah etme yoluna gitmiştir. (Yagferov 1997: 123-125)

2. Halk biliminden yararlanarak yeni eserler meydana getirme

Ziya Gökalp ile Abdullah Tukay'ın folklorla yaklaşımlarındaki bir başka ortak nokta ise iyi bildikleri halk bilimi ürünlerini idealleri doğrultusunda kullanmaları, hedeflerine gençlerle çocukları almalarıdır.

Ziya Gökalp'ın halk bilimiyle ilgili eserleri iki şekilde tasnif edilmiştir. Bunlardan ilki onun şiirlerindeki halk edebiyatı unsurları üzerine yapılan tasniftir:

- A. Konusunu eski Türk ustûre ve menkıbelerinden alan şiirler,
- B. Şekil ve muhteva yönünden tasavvufî halk şiiri ve saz şairlerinden unsurlar taşıyan şiirler,
- C. Tekerleme, mani, masal gibi kolektif bir karakter taşıyan halk edebiyatı ürünlerinden yararlanarak yazdığı şiirler (Filizok 1991: 259)

Ziya Gökalp'ın masallara dair şiir ve yazıları ise şu başlıklarda değerlendirilmiştir:

- A. Dede Korkut Hikâyelerine dayanan masallar,
- B. Temelinde belli bir halk masalı bulunan masallar,
- C. Yabancı kaynaklı masal (Filizok 1991: 107)

Tukay'ın şiirleri ise muhteva olarak şu başlıklarda bir araya getirilmiştir:

- A. Aşk
- B. Millet ve Milliyetçilik
- C. Hürriyet
- Ç. Din ve Eğitim
- D. Çocuklarla ilgili şiirleri (Özkan 1994: 41-79)

Tukay'ın Kazan Tatarlarının halk bilimine dair zengin malumatı da şu başlıklarda toplanmıştır:

1. Tukay halk icadı eserlerini en iyi bilenlerden biri, halk çiçeni,
2. Tukay halk icadının derleyicisi ve propagandacısı (yayıncısı),
3. Tukay folklor nazariyecisi (Yagferov 1997: 121)

Ziya Gökalp masalları, eski Türk dinine ait mitleri, destanları ve hikâyeleri; şiirlerinde vatan ve millet sevgisini kuvvetlendirmek, millî birliği güçlendirmek... gayeleriyle kaleme almıştır. İlk olarak *Küçük Mecmua*'da daha sonra da *Altun Işık*, *Kızıl Elma* vb. kitaplarda yayımlanan "Keloğlan", "Tenbel Ahmed", "Kuğular", "Nar Tanesi veya Düzme Keloğlan", "Keşiş", "Ne Gördün?", "Pekmezci Anne", "Yılan Bey ile Peltan Bey", "Alageyik", "Kızılelma", "Altun Yurd", "Altun Destan", "Ülker ile Aydın", "Polvan Veli", "Kurt ile Ayı", "Ergenekon", "Deli Dumrul", "Arslan Basat", "Türk'ün Tûfânı", "Altun Işık", "Yaradılış", "Kara Destan", "Ak Destan"... onun halk biliminden yararlanarak oluşturduğu önemli eserleridir.

Tukay'ın ise büyük kısmını çocuklara yazdığı halk bilimiyle ilgili şiirleri şunlardır:

“Kece bilen Sarık Hikeyesi”, “Kece Tuğrısında”, “Şeyih bilen İşek”, T’ölki hem Yözim Cimişi”, “Sötke Tüşken Tıçkan”, “Şürelî”, “Su Anası”, “Altın Eteç”, “Taz”, “Kük Sıyr”, “Kazan ve Kaban Artı”, “Kıçkine Gine Bir Köyli Hikeye”, “Piçen Bazarı yahud Yaña Kisikbaş”, “Kisikbaşğa Gıylave, Miyavbike”, “Şayan Pisi”, “Yalkav Maymay”, “Mullanıñ Zarı”, “Bişik Cıruwı”, “Beyrem Bugün”...

Ziya Gökalp, masal ve destanları manzum hâle getirdiği eserlerinde bunların çocuklar ve gençler üzerinde bırakacağı etkiyi dikkate alır. Bu sebeple şiirlerinde ahlaki ve pedagojik amaçlarla birçok çağdaş fikre yer verir. (Filizok 1991: 279) Mesela *Küçük Şehzade*’de padişah oğullarının çalışkanlıklarını sınamak ister ve üç oğluna sermaye vererek gönderir. Küçük oğlan aklını kullanarak devin elinden olağanüstü altın sofrayı, şemsiyeyi ve dağarcığı alır, fakat onları âşık olduğu kadına verir. Babası oğlunu (Yıldız) kendisine layık olmadığı için öldürtmeye karar verir. Şehzade yine aklıyla ölümüne mani olur ve masalın sonunda çalışkanlığı ve dürüstlüğü ortaya çıkar. (*Ziya Gökalp Külliyyatı* 1989: 37-49)

Abdullah Tukay’da da aklını kullanma en büyük erdemdir. Onun “Şürelî” adlı şiirinde tek başına ormana odun kesmeye giden Cigit (yiğit) aklın ve cesaretin sembolüdür. Zira bu yiğit o güne kadar insanları gıdıklayarak öldüren Şürelî’nin oyununa son vermiş, insanlara Şürelî’den kurtulmanın yolunu öğretmiştir. (Tukay 2011a: 182-186)

Tukay, tabiat ruhlarını ele aldığı “Su Anası”, “Ubur”da da Tatar çocuklarının ve gençlerinin akıllı, hurafelere inanmayan, cesur ve başkalarının mallarına göz dikmeyen bir nesil olmasını arzu etmektedir. Nitekim “Sabiyya” şiirinde:

*Hiç sini kurkıtmasınnar şürelî, cin hem ubır;
Barçası yuk süz - alarınıñ bulganı yuktır gomir.*

*Cin-felen dip söyleşüiler iskilerden kalgan ul;
Söylevi yahşı, küñüllü - şagıyrane yalğan ul.*

*Hiç örek, albastı bulğan sehralar, kırlar da yuk;
Şürelî asrap yata torgan kara urman da yuk.*

*Sin eli üs hem ukı küp, şunda añlarsıñ barın;
Megrifet nurı açar küp nerselerniñ yalğanın.⁵ (Tukay 2011b: 79)*

5 Hiç seni korkutmasınlar Şürelî, cin hem ubır;
Hepsi yok söz -onların varlığı yoktur ömür (boyunca).

Cin filan diyip söylenenler eskilerden kalmış o;
Söylemesi güzel, gönüllü şairane yalan o.

Hiç örik, albastı olan sahralar, kırlar da yok,
Şürelîyi besleyip duran kara orman da yok.

Sen hele büyü hem çok oku, o zaman anlarsın hepsini;
Marifet nuru açar çok şeylerin yalanını.

diyerek maksadını ortaya koyar. ‘Bunların hepsi yalandır, asla mevcut olmamışlardır ve Tatar çocukları ancak okumak ve ilim öğrenmekle bunlarla ilgili yalanlardan kurtulacaklardır’.

Ziya Gökalp’ın şiirlerinde halk bilimi unsurlarına yer vermesi yaşadığı dönemle ilişkilidir. Anadolu Türklüğü; Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’yla imtihan olmaktadır. Türkçülük akımı, yaşanan sıkıntılarla en üst seviyeye çıkmıştır. Bu sebeple Ziya Gökalp gerek masal, gerek destanlardan aldığı konuları yine destan üslubuyla kaleme almıştır. Şiirlerindeki kadın veya erkek bütün kahramanlarda Türklük bilinci yüksektir. Masalları kullandığı şiirlerinde de kahramanlar bireysel mücadele içinde değildirlir. Hatta rakipler bile düşman olma bilincini taşır. Bu sebeple masalların masum kız-erkek çocuklarının üvey anneyle olan mücadeleleri Ziya Gökalp’ta vatansever/milliyetperver-düşman mücadelesi şeklindedir. Ayrıca fantastik unsurlarla iş gören masal kahramanları birer ‘alp’ tipine dönüşür. Kadın ve erkek kahramanların hepsi, güzel ve akıllı olmalarının yanı sıra cesur, güçlü, vatanını ve milletini seven kişilerdir. Mesela Anadolu’da yaygın bilinen “Bacı Bacı Can Bacı” masalını “Ülker ile Aydın” adıyla manzum hâle getiren Ziya Gökalp, buradaki kız kardeşe Ülker ismini verir. Şiirdeki üvey anne (düşman) çocukların babasını kendisine büyüyle bağlamıştır. Çocukların babası Kayı-il’den (Oğuz), anneleri Kırgız’dır. Oysa üvey anne Tat’tır ⁶. Ülker, Aydın’ı teselli ederken yazarın ideolojisi de şiire şu şekilde yansır:

*Ülker’i de uyandırdı bu çılgılık,
Dedi şimdi bana düşen ablalık;*

*Ne yapmamız lâzım, bunu düşünmek,
Kardeşime metânetli görünmek.*

*Kardeşine dedi: “Aydın ağlama!
Sabretmeği ben söz verdim anama.*

*Biliyorduk bu iş bir gün olacak,
Kaderimiz neyse olsun çabucak.*

*Biz öz Türk’üz, bak sen Aydın, ben Ülker,
Türk Tanrısı öz ilini esirger.*

*Zeyneb gibi annen değil Tat senin,
Hiç soyuna karışmamış yad senin.*

*Unutmadım, annem derdi: Bak, kızım,
Baban Kayı-il’den, ben de Kırgızım.*

6 Ziya Gökalp, kelimeyi “Türk yalnız kendisini necib görür, kendinden gayrıya (Tat) derdi.” şeklinde izah etmektedir. (Gökalp 1329: 107)

Tukay'ın yaşadığı dönem de Ziya Gökalp'inki gibi sıkıntılıdır. 1552'ye kadar bağımsız olan Tatarlar Rus hâkimiyetine girmiş, Tatar edebiyatı uzun süre önemli temsilciler çıkaramamıştır. 19. yüzyıl Tatarların diriliş dönemidir. Bu dönemin en önemli özelliği *Tatarlık* hareketidir. Şehabettin Mercani, Kayyum Nasrı, Mecit Gafuri gibi aydınlarla birlikte Tukay da bu harekete katılmış, “Rusya içinde ve Rusa rağmen, ilerlemenin tek yolu olarak batı medeniyetine” meyletmıştır. (Öner 1997: 166) Tukay, millî edebiyata ulaşmanın ancak halk bilimi ürünleriyle olacağını düşünmektedir. Rus şair ve yazarların halk bilimiyle Rus edebiyatını zenginleştirdiğini düşünen Tukay, Tatar edebiyatına ulaşmanın yolunu da “*halkın ruhunu, dilek ve ümitlerini anlatan*” (Sehepov 1997: 92) Tatar kültüründe arar. İşte yaşanan bu sıkıntılar nedeniyle de Ziya Gökalp gibi kahramanlar yaratmak ve onların hikâyesini yazmak yerine, duyduğu bir cırı anlatan *Milli Muñnar* adlı şiirinde Tatarların üç yüz yıldır çektiği acıları ve millî hisleri hatırlayarak şöyle der:

*İşittim min kiçe: birew cırlıy
Çın bizniñçe matur, milli köy;
Başka kile uylar törli-törli,-
Elle nindi zarlı, moñlı köy.*

*Özlip-özlip kine eytip bire
Tatar küñli niler sizgenin;
Miskin bulıp torgan öç yüz yılda
Tekdir bizni niçik izgenin.*

*Küpmi mihnet çikken bizniñ halık,
Küpmi küz yeşleri tügilgen;
Milli hisler bilen yalkınlanıp,
Sızlıp-sızlıp çığa küñlinnen.⁷ (Tukay 2011b: 59)*

Hem Ziya Gökalp'ın hem de Abdullah Tukay'ın bir başka ortak teması da yaşadığı toplumların geleceği olarak gördükleri kadınlardır. Eski Türk toplumunda kadına verilen önemden sıklıkla bahseden Ziya Gökalp şiirlerinde, batı eğitimi almış, fakat kendi kavminden utanmayan kadın kahramanlara yer verir. “Kızııl Elma”daki Ay Hanım

7 İşittim ben gece biri cırlar
Gerçek bizim gibi güzel, milli beste;
Akla gelir düşünceler türlü türlü,
Bilmem nasıl kederli, bunlu beste.

Üzüle üzüle yine söyleyiverir
Tatar'ın gönlünde neler sezdiğini;
Miskinleşip durduğu üç yüz yılda
Takdir(in) bizi nasıl ezdiğini.

Çok mu mihnet çekmiş bizim halk,
Çok mu gözyaşları dökülmüş;
Millî hisler ile heyecanlanıp,
Sızlayıp sızlayıp çıkar gönlünden.

bunlardan biridir. Şiirdeki bu kadın kahraman, öğrenimini Paris’te sürdürmüş aydın bir kişiliktir. Amacı Turan’da mektepler açarak kız ve erkek çocukları yetiştirmektir. Ziya Gökalp, şiirin sonunda Ay Hanım aracılığıyla arzu ettiği şeye ulaşır. Zira yetişen öğrenciler Turan’a yayılır ve harsa sahip olan halka güzidelere mahsus medeniyeti de öğreterek Kızılelma’yı gerçekleştirmiş olurlar. (*Ziya Gökalp Külliyyatı* 1989: 7-22)

Ziya Gökalp’ın kadınlarla ilgili şiirlerinden biri de “Küçük Hemşire” masalıdır. Bu şiirde kadınlarla erkeklerin denk olduğu anlatılır. Masalda üç oğlu olan vezirine iltifat eden, üç kızı olan vezirini de aşağılayan bir padişah vardır. Padişah, bir gün vezirlerinden Kıpçak padişahının ülkesindeki peri sazını ister, bu işi yalnız erkeklerin yapabileceğini de vurgular. Üç kızı olan vezir bu duruma üzülür. Onun en küçük kızı bu durum karşısında babasına şu sözleri söyler:

*Kız dedi ki, “Bana erkek giyişi,
Yaptır, sana bitireyim bu işi..*

*Nice Banu Çiçek bizim örnekten
Gelmiş, kızın farkı nedir erkekten?*

*Üç gün sonra kız değişti kılığı
Bir genç oldu terlememişti bıyığı.*

*Lâkin şehrin kıyısında babası,
Bekliyordu tepesinde abası.*

*Haydut gibi çıktı kıza haykırdı,
Kız erkekçe kılıcını sıyırdı:*

*Dedi, “Haydi yiğitsen çık meydana,
Erlük nedir göstereyim ben sana!”*

Vezirin en küçük kızı ‘Ali’ adıyla Kıpçak ülkesine gider, ‘Deliyağız’ adlı binilmesi zor bir ata biner, çekilmesi zor sert bir yayı çekerek uçan kartalı yere düşürür, zincire bağlı aç bir ayıyı yere serer, hocanın “Hakk’ın halifesi kimdir?” sorusuna “halk” cevabını verir ve peri sazı alarak ülkesine döner. Padişah da kızlar için söylediklerinden pişman olur ve şu sözlerle saltanatı küçük kıza teslim eder.

*Değildir kahraman yalnız er kişi,
Bir arslan, arslandır olsa da dişi..*

*Ne için kızlara diyelim ceylân?
Ceylânlar içinde yok mudur oğlan?*

*Kadına verirse erkek kıymeti,
Hem onun, hem bunun artar kuvveti.. (*Ziya Gökalp Külliyyatı* 1989: 195)*

Ziya Gökalp bu şiirde Burla Hatun, Selcen Hatun ve Banu Çiçek gibi kahraman kadınlar yetiştiren bir milletin, yine böyle cesur ve akıllı kadınlar yetiştirmesi gerektiği, bunların ülkeyi yönetmeye de layık oldukları mesajını vermektedir. (*Ziya Gökalp Külliyyatı* 1989:183-196)

Abdullah Tukay da “Tatar Kızlarına” adlı şiirinde, Tatar kızlarının güzelliğini övdükten sonra onların cahil olmalarını, kolay aldatılmalarını, kendilerini satılık nesne olarak görmelerini sevmediğini belirtmektedir. (Tukay 2011a: 106-107) “Hatınnar Hörriyeti” adlı şiirinde de kadınlara özgürlüklerine kavuşmaları için mücadele etmelerini, kendinin de böyle bir mücadelede ölmeye razı olduğunu belirttiikten sonra onlara şöyle seslenir:

Ukı, yaz, bil, tırış sin, i mökaddes yartıbtız bizniñ!

*Kişi bulmak öçin iñ-iñ birinçi şartıbtız bizniñ!*⁸ (Tukay 2011b: 11)

Tukay'ın hayal ettiği kadın veya erkek bütün Tatar gençliği akıllı, çalışkan, hurafelere inanmayan, okumayı seven, azimli, sabırlı ve kültürüne bağlıdır. “Sütke Tüşken Tıçkan” şiirindeki,

İ karindeş! Sin, kirekse, suga bat ya sütke bat!

*İt sabır, kürset çıdamlık hem de it gayret, sübat!*⁹ (Tukay 2011a: 193)

sözleri zorluklar karşısında sabır, tahammül ve gayret göstermek gerektiğiyle ilgili güzel bir mesajdır. “Altın Eteç” şiirinin sonunda da bütün Tatar gençliğine tekrar okumanın (eğitimin) ne kadar gerekli olduğuna dair mesajlar bulunmaktadır.

Bu yalğan indi, elbette, şulay da yazıla şul bu;

*Sabıylar küñiline az-az uku derti sala şul bu.*¹⁰ (Tukay 2011a: 300)

Ziya Gökalp ve Abdullah Tukay'ın şiirlerinde halk bilimi ürünlerini kullanma tarzları bazı farklılıklar arz etmektedir. Ziya Gökalp gerek derlemelerinde gerek de şiirlerinde metinlere müdahale eder. “Yılan Bey ile Peltan Bey” masalında olduğu gibi beğenmediği unsurları değiştirir. Halk edebiyatı türlerinde sıklıkla rastlanan kalıplaşmış ifadeleri ancak ihtiyaç duyduğunda şiirinin gücünü artırmak için kullanır. Vermek istediği mesajı da manzum veya mensur eserlerinde genele yaymıştır.

Abdullah Tukay derlemelerde ve şiirlerdeki halk bilimi unsurları çok ciddi değişikliğe uğratmamıştır. Kalıplaşmış ifadeler çoğunlukla şiirin yapısında kendine yer bulmuştur. Çocuk veya gençlere iletilmek istenen mesaj genellikle şiirin son beyit veya dörtlüğündedir.

8 Oku, yaz, bil, çabala sen, ey mukaddes yarımız bizim!
İnsan olmak için en en birinci şartımız bizim.

9 Ey karındaş, gerekse suya bat ya süte bat!
Et sabır, göster dayanıklılık hem de et gayret, sebat!

10 Bu yalan idi, elbette böyle de yazıla şu bu;
Sabiler gönlüne az-az okuma derti sala şu bu.

Sonuç

Ziya Gökalp ve Abdullah Tukay, yaşadıkları dönemde halk biliminin önemini fark etmiş, kendi coğrafyalarda hem derleyici hem de araştırmacı kimlikleriyle bu alana katkıda bulunmuşlardır.

Ziya Gökalp, Anadolu sahasında klasik Türk edebiyatının etkilerini silmek ve millî edebiyatı geliştirmek için halk bilimini kullanırken Tukay, o dönemde yeni oluşmaya başlayan Tatar edebiyatı temelini bu bilim dalının ürünleri üzerinde oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Şiirlerde tercih edilen halk bilimi ürünleri her ikisinde de genellikle mit, efsane, masal, destan, gelenek ve göreneklerdir. Hedeflerine çocukları ve gençleri alan Ziya Gökalp ile Tukay'ın şiirlerinde akıllı, cesur, güçlü, vatanını milletini seven, kültürüne sahip çıkan, batı medeniyetini benimsemiş kahramanlara duyulan ihtiyaç dile getirilir.

Kullandıkları halk bilimi ürünleriyle hem Ziya Gökalp hem de Abdullah Tukay millî edebiyat oluşturmak üzere çıktıkları bu yolda başarılı olmuşlardır. Fakat Ziya Gökalp halk bilimiyle ilgili yazdığı şiirlerinde ve sosyolojiyle ilgili çalışmalarında bir fikri daha ön plana çıkarır: Bir gün Türk mitolojisi, efsaneleri ve destanlarından yararlanılarak Türklerin Şehnamesi'nin yazılması. Bu güne kadar onun bu arzusunun gerçekleştiğini söylemek güçtür.

Kaynakça

- Arat, Reşid Rahmeti (1964), “Abdullah Tukay”, *Türk Kültürü*, S. 19, 76-81.
- Filizok, Rıza (1991), *Ziya Gökalp'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Filizok, Rıza (2005), *Edebiyatımızın Zirvesindekiler Ziya Gökalp*, Ankara: Akçağ Yay.
- Öner, Mustafa (1997), “Tukay ve Tatarlık”, *Tukay hem XX Gasır Medeniyeti*, Kazan: İyali im. G. İbrahimova ANT, 161-166.
- Özkan, Fatma (1992), “Abdullah Tukay'ın Halk Edebiyatı ile İlgili Görüş ve Düşünceleri”, *Millî Folklor*, S. 16, 30-31.
- Özkan, Fatma (1994), *Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma*, Ankara: TKAE Yayınları.
- Sehepov, M. C. (1997), “Tukay İcatında Milli İdeyenin Çağışı”, *Tukay hem XX Gasır Medeniyeti*, Kazan: İyali im. G. İbrahimova ANT, 90-95.
- Taymas, Abdullah Battal (1963), “Kazanlı Şair Abdullah Tukay Üzerine”, *Türk Kültürü*, S. 9, 40-47.
- Temir, Ahmet (2001), “Edebiyat Tarihçisi Abdurrahman Sadi'ye Göre Tatar Şairi Abdullah Tukay”, *Kök Araştırmalar*, S. 1, 137-144.
- Tukay, Gabdulla (2011a), *Eserler, Akademik Basma*, 1. C., Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Tukay, Gabdulla (2011b), *Eserler, Akademik Basma*, 2. C., Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.

Yagferov, Reşit F. (1997), “Tukay-Folklorçı”, *Tukay hem XX Gasır Medeniyeti*, Kazan: İyali im. G. İbrahimova ANT, 121-126.

Ziya Gökalp Külliyatı (1989), hzl. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara: TTK Yay.

Ziya Gökalp (1329), “Halk Medeniyeti I- Başlangıç”, *Halka Doğru*, 10 Temmuz 1329 (1913), S. 14, 107-108.

Ziya Gökalp (1338), “Usullere Dâir-Halkıyât: I-Masallar”, *Küçük Mecmua*, 2 Teşrinevvel 1338 (1922), S. 18, 9-13.

Ziya Gökalp (1999), *Türkçülüğün Esasları*, hzl. Mehmet Kaplan, İstanbul: MEB Yay.

Zülfikar, Hamza (1967), “Abdullah Tukay”, *Türk Kültürü*, S. 66, 374-385.